

- DePaulo 2003: DePaulo, B.M., Malone, B.E., Lindsay, J.J., Chalton, K., Cooper, H. Cues to Deception [Text] / B. M. DePaulo, B. E. Malone, J. J. Lindsay, K. Chalton, H. Cooper // Psychological Bulletin. – 2003. – Vol. 129. – No. 1. – P.74-118.
- Dowling 2002: Dowling, C. Expecting Emily [Text] / Clair Dowling. – London: HEADLINE BOOK PUBLISHING, 2002. – 501 p.
- Ekman 1997: Ekman, P. Should we call it expression or communication [Text] / P. Ekman // Innovations in Social Science Research. – 1997. – Vol. 10. – № 4. – P. 333-344.
- Follett 1981: Follett, K. Eye of the Needle [Text] / K. Follett. – London & Sydney: Futura Macdonald & Co, 1981. – 322p.
- Herriot 1977: Herriot, J. Let Sleeping Vets Lie [Text] / J. Herriot. – London & Sidney: Pan Books, 1977. – 251p.
- Leib 1990: Leib, F. A. Sea Lion [Text] / F. A. Leib. – N.Y. Penguin Books, 1990. – 400 p.
- Masip 2004: Masip, J., Garrido, E., Herrero, C. Defining Deception [Text] / J. Masip, E. Garrido, C. Herrero // Anales de psicologia. – 2004. – Vol. 20. – No. 1. – P.147-171.
- Parker 2009: Parker, D. The Last Tea [Text] / Dorothy Parker // English Learner's DIGEST. – 2009. – №6. – P. 12-13.
- Waterhouse 1962: Waterhouse, K. Billy Liar [Text] / K. Waterhouse. – L.: Penguin Books, 1962. – 187 p.

В статті представлені основні напрямки досліджень емотивних характеристик неправдивої мови. Определены такие параметры эмотивного дейксиса, как: эмотивная интенция, тональность эмоций, направленность эмоций, модальность эмоций. Кроме этого, выделены две категории показателей эмотивности дискурса неправды, проанализированы типы этих показателей.

Ключевые слова: эмотивный дейксис, дискурс неправды, показатели эмотивности.

The article reviews the main approaches that investigate emotive signs of the dishonest speech. The parameters of the emotive deixis, such as emotive intention, emotive tone, direction of emotions, and emotive mode are defined. Two categories of emotivity markers in the discourse of lies are analyzed.

Keywords: emotive deixis, discourse of lies, emotivity markers.

Надійшла до редакції 14 вересня 2010 року.

Оксана Щепка

ББК Ш12=411*31

УДК 81'366

ТИПОЛОГІЯ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті подано порівняльний аналіз компаративних фразеологічних одиниць в українській та в російській мовах, визначено особливості структури фразеологічних порівнянь, семантичне наповнення їхніх компонентів у кожній мові із заявлених, окреслено функційні параметри, виявлено типологію фразеологічних порівнянь.

Ключові слова: фразеологізми, компаративні фразеологічні одиниці, порівняння.

У сучасній лінгвістиці фразеологічні одиниці вивчені глибоко і детально на матеріалі різних мов. Початок вивчення фразеологізмів пов'язують з ім'ям швейцарського вченого Шарля де Баллі. Пізніше, базуючись на теорії Ш. Баллі, свою концепцію фразеологічних одиниць розробив В. Виноградов. На сьогодні слід зазначити цікаві наукові розвідки у царині фразеології таких мовознавців, як В. Мокієнко, В. Телія, О. Юрченко, В. Калашник, М. Алефіренко, Ю. Прадід, О. Селіванова та ін. Незважаючи на численні дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, до цього часу неузгодженою залишається термінологія фразеології, зокрема найменування її об'єкта. Так, у різних джерелах активно фігурують такі терміни, як «фразеологізм» (ним послуговується більшість дослідників), «фразеологічна одиниця» (М. Алексенко та ін.), «фразама» (В. Білоноженко і т. д.), «фразеологічний вислів», «фразеологічний вираз», «фразеологічний зворот» тощо. На нашу думку, усі запропоновані терміни мають право на існування; які з них залишаться у науковому обігу, покаже час.

Дослідження фразеологічних одиниць свідчать про високу частотність вживання компаративних фразеологізмів як в усному, так і в писемному мовленні. Порівняльні фразеологізми як окремі мовні одиниці розглядали В. Виноградов, О. Кунін, А. Назарян, І. Чернишова та ін. Дослідженню структурних, семантичних і стилістичних властивостей компаративних фразеологізмів присвячено ряд наукових праць в українській (А. Маратова, А. Найда), російській (Л. Лебедєва, В. Огольцев) та в інших мовах. Водночас окремі проблеми структурно-семантичної організації та особливості функціонування цієї групи фразеологічних одиниць в українській та в російській мові у порівняльному аспекті поки що залишаються поза увагою мовознавців, що й

зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашого дослідження є визначення статусу, особливостей структури, семантичного наповнення та функціонування компаративних фразеологічних одиниць в українській та в російській мовах.

Компаративними фразеологічними одиницями називають стійкі та відтворювані словосполучення, фразеологічна специфіка яких ґрунтується на традиційному порівнянні. Порівняння – це один із засобів пізнання світу, це акт думки, який полягає в «зіставленні об'єктів для встановлення їхніх відношень, найважливішими з-поміж яких виступають відношення тотожності (рівності) й відмінності» [3, с. 785]. Здатність людського мислення зіставляти, порівнювати явища об'єктивної дійсності знаходить реалізацію у мові. Отже, пізнання об'єктів реальної дійсності пов'язане з їх порівнянням, із зіставленням з іншими, раніше відомими об'єктами, зі сприйняттям подібності чи відмінності осіб, предметів за формою, кольором, розміром, функціями тощо. Саме тому існує значна кількість різноманітних мовних засобів вираження порівняння. Ми у нашій статті зупинимось на фразеологічному ярусі репрезентації порівняльних відношень. Спробуємо провести паралель між українськими та російськими компаративними фразеологічними одиницями, виявити типологію цих утворень та з'ясувати їхню специфіку в кожній із заявлених мов. У системі фразеологізмів компаративність реалізується через порівняльні фразеологізми, або їх ще називають компаративні фразеологічні одиниці, фразеологічні одиниці порівняння, компаративні фразеологізми, компаративні фраземи (у подальшому в нашій роботі ми будемо використовувати ці терміни як синоніми).

Як справедливо зазначають Л. Ройзензон та С. Ройзензон, фразеологічні компаративні одиниці «дають більше для порівняльної фразеології, ніж будь-які інші типи фразеологічних одиниць, оскільки в компаративних зворотах краще, прозоріше відображаються особливості життя і побуту носіїв порівнюваних мов, ніж у фразеологізмах некомпаративного типу» [15, с. 110].

Отже, компаративні фразеологічні одиниці – це стійкі, відтворювані, частково або цілісно переосмислені експресивні одиниці мови, що мають формальні ознаки компаративності у вигляді порівняльних сполучників або інших порівняльних конструкцій.

Структурно-семантична своєрідність компаративних фразеологізмів полягає в тому, що характеристика якості або дії відбувається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, що вводиться сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, ніж / как, будто, словно, точно, что* або орудним порівняльним, наприклад: (укр.) *працьовитий як бджола; вертить язиком, як корова хвостом; голодний як вовк; мов той соловей; сухий мов кістка; вертїтїся дзїгою*; (рос.) *как рыба об лёд; как осиноый лист дрожит; точно аршин проглотил; вертит языком, что корова хвостом; жїть паном; словно пелена с глаз спадает*.

Порівняльний фразеологізм репрезентує образне порівняння. Механізми такого процесу порівняння аналізує В. Огольцев, на думку якого, в образному порівнянні зіставляють не предмет із предметом і не поняття з поняттям, а конкретний індивідуальний предмет із поняттям [13, с. 15]. «В образному порівнянні заданими є не члени порівняння і не члени порівняння з їхньою загальною ознакою, а член А та його ознака С. Шуканим же елементом є поняття В – іншого роду, але яке містить ту саму ознаку. Творчий акт в образному порівнянні і полягає в знаходженні, виборі такого поняття В» [13, с. 15].

Порівняльна група або порівняльне підрядне речення характеризує якість або дію чи стан через конкретний образ, який унаочнює та показує, як саме відбувається та чи інша дія, як представлена та чи інша якість.

Одним з найбільш дискусійних питань компаративної фразеології виступає питання про компонентний склад порівняльних фразеологізмів. В. Огольцев виокремлює у порівнянні такі компоненти: 1) елемент А – те що порівнюється (суб'єкт порівняння); 2) елемент В – те з чим відбувається порівняння (об'єкт); 3) елемент С – спільна ознака порівнюваних предметів, явищ, дій, ознак (основа порівняння). Наприклад: (укр.) *струнка, як берїзка, вродлива, як зоря*; (рос.) *стройная, как берёзка*. Мовознавці дискутують, чи варто вважати основу порівняння структурним компонентом компаративної фразеологічної одиниці. Так, одна група учених (В. Жуков, А. Молотков, М. Шанський та ін.) вважає, що порівняльні фразеологізми – це однокомпонентні структури, тому вводити до їхнього складу основу порівняння немає потреби, оскільки він уже закріплений у колективній свідомості мовців і реалізується у конкретному контексті як часткова ознака: (укр.) *як сніг – білий, як сніг; як свиня - товстий, як свиня; як рак – червоний, як рак*; (рос.) *как кот заплакал – мало, как кот заплакал*. Тим не менш основа порівняння виступає «обов'язковим оточенням» таких компаративних фразем, її ще називають «обов'язкове лексичне оточення» (Л. Лебедева).

На думку В. Огольцева, елемент С може або входити до складу порівняльного фразеологізму (дієслівні конструкції з орудним відмінком: (укр.) *ходить навою*, (рос.) *жить паном*, конструкції іменників у формі називного та орудного відмінків: (укр.) *пил стовпом*; (рос.) *пыль столбом*), або залишатись за його межами (звороти із сполучниками: (укр.) *як рожка, як той мак начетверо*).

Представники іншої точки зору вважають, що основа порівняння входить до складу компаративної фраземи. Так, В. Кювлїєва зазначає, що основа порівняння виступає обов'язковим компонентом, а не словесним оточенням. Теоретичну суперечливість концепції необов'язкової присутності основи порівняння переконливо доводить лексикографічна практика. Відсікання лівої частини компаративної фразеологічної одиниці сприяє «семантичному нівелюванню великої кількості фразеологічних одиниць» [11, с. 93] і призводить до появи фразеологічної псевдобагатозначності.

Отже, контекстуальний взаємозв'язок двох компонентів порівняння є обов'язковою складовою компаративної фразеологічної одиниці. Підтверджує цю думку й аргумент Н. Амосової, яка розглядає компаративні одиниці як ідіоми, в яких прикметник (основа порівняння) виступає семантично несамостійним і разом з порівняльною частиною бере участь у формуванні цілісного значення сполучення.

Таким чином, існують такі підстави вважати компаративні фраземи двокомпонентними структурами: 1) цілісне значення фразеологічних одиниць формується через взаємодію значень структурних компонентів (основи та об'єкта порівняння); компаративний фразеологізм без основи порівняння виявляється синтаксично недостатнім і семантично невизначеним; 2) основа порівняння у складі порівняльного фразеологізму виключає появу псевдобагатозначності; 3) лексикографічна практика свідчить про необхідність відображення у словниках першої частини компаративної фразеологічної одиниці; 4) реалізація порівняльних фразеологізмів у мовленні відбувається переважно у двокомпонентній формі. Саме такий підхід до структури фразеологічних одиниць компаративної семантики реалізований у нашій статті.

Варто зазначити, що в окремих випадках ад'єктивні фразеологізми зустрічаються у мовленні в усеченій формі, тобто без основи порівняння: (укр.) *як заць, як квач, як калина* і т. д., (рос.) *как вихрь, как гора* і т. ін. В такій же формі вони подаються у словниках, але при цьому залишаються однокомпонентними, тільки еліптованими, тому правильно було б їхню структуру оформлювати так: [] *как гора*.

Компаративні фразеологізми зазвичай будуються за схемами: «назва якості або дії + сполучник + метафоричний інтенсифікатор цієї якості або дії». Наприклад, у фразеологічній одиниці *плаває, як вареник у маслі* представлені всі три компоненти: назва дії *плаває*, сполучник *як*, метафоричний інтенсифікатор *вареник*. Кожній мові притаманні «своєрідні метафоричні інтенсифікатори, які або збільшують ступінь якості, або вказують на збільшення інтенсивності дії» [9, с. 196]. Більшість фразеологічних одиниць української та російської мов внаслідок спільного походження, близькості мовної картини світу дуже подібні і структурно і семантично, тому спостерігаємо такі паралелі:

як більмо(в) на оці	как бельмо в (на) глазу	(заважати) бути (ставати, стояти) на заваді кому, чому
як баран в аптеці	как баран в аптеке	зовсім не розбиратися
як вареник у маслі плаває	как сыр в масле катается	дуже добре, безтурботно або заможно
як з гуски (гуся) вода	как с гуся вода	на кого-небудь нічого не впливає, не діє
як дурень з писаною торбою носить	как дурак (дурень) с писаной торбой носит	не знати, що робити з якимось предметом або не розставитися з ним
як риба у воді [почуватися]	как рыба в воде [чувствовать себя]	добре, вільно, упевнено
як мокра курка	как мокрая курица	про жалюгідну на вигляд або нерішучу, слабохарактерну людину

Як уже було зазначено, для кожної з обох мов притаманні «своєрідні метафоричні інтенсифікатори, які або збільшують ступінь якості, або вказують на збільшення інтенсивності дії» [9, с. 196]. Саме фразеологізми надають мові яскравості, певних національних характеристик, колориту, який відрізняє одну мову від іншої. Такі фразеологізми можна назвати національно маркованими. Так, наприклад, в українській мові в ролі метафоричного інтенсифікатора часто виступає лексема *сало*. Вважають, що саме сало є візитівкою української кухні й відповідно української нації: *дурний як сало без хліба, розумний як сало*. Натомість в російській мові існує компаративний фразеологізм: *как щи без томата* (про щось неякісне, нетрадиційне), *как блины печёт* (робить щось або дуже швидко, або у великій кількості; це національна російська страва, що має ритуальне значення: їх обов'язково готували або на весілля, або на поминки). Зрозуміло, що національно марковані компаративні фразеологічні одиниці не мають і не можуть мати семантичних відповідників у жодній мові, тоді як у структурному плані такі одиниці в українській і в російській мовах збігаються.

В українській фраземіці функціонують компаративні фразеологізми, марковані національно негативною семантикою, типу: *дурний, як кацап (москаль); бреше як москаль; гутарить як москальська баба* (означає людину нестриману у розмовах); *белькоче, як жидівський борц; лопоче, як жидівський млин до сходу сонця*. В російській мові також спостерігаємо фразеологічні одиниці з подібним маркуванням: *хохол глупее вороны, а хитрее чёрта; жить, как хохол на отживе* (проживати временно, как бы отбывая какой-либо срок життя). Порівняльні фразеологізми такого типу відображають особливості менталітету українського та російського народів.

Варто зупинитись на структурній відповідності / невідповідності компаративних фразеологічних одиниць в українській і в російській мовах. Традиційним фразеологічним конструкціям, побудованим за схемою «назва якості або дії + сполучник + метафоричний інтенсифікатор цієї якості або дії» в українській мові у більшості

випадків відповідають фразеологічні конструкції з подібним семантичним наповненням, але з іншою структурою в російській мові:

як блискавиця	с быстротою молнии	дуже швидко
як вовк дивитися	волком смотреть	дивитися люто, вороже
як воронове крило	цвета воронова крыла	чорний
бути як шовковий	по струнке ходит	добре поводитись, за правилами
вичепурена як пава (писанка)	розодеята в пух и прах	дуже гарно, вишукано
жити по-панському	жить паном	добре жити, розкошувати
яка грушка, так й юшка	яблоко от яблони недалеко падает	спадковість, схожість характерів

Аналіз фразеологічного корпусу української та російської мов свідчить про наявність компаративних фразем подібних за структурою, але різних чи навіть антонімічних за значенням. Так, українські словники фіксують фразеологізм *дурний, як собака*. Натомість в російській мові *собаці* приписується атрибут *розумний: умная, как собака*.

Компаративні фразеологічні одиниці в обох мовах можуть бути експліцитними: (укр.) *гарна, як рожа; верткий, як в'юн, білий, як крейда* і (рос.) *юркий, как в'юн; белый, как полотно* та імпліцитними *дівчина, як сметана, потрібен, як бабі вінок на голові* і (рос.) *как черепаха; как спичка*. Такі порівняння базуються на прототипних уявленнях соціуму.

Отже, компаративні фразеологічні одиниці в українській і в російській мовах, зважаючи на спорідненість і близькість мов, мають багато спільного у структурному, функційно-семантичному та парадигматичному аспектах. Типологія порівняльних фразем в українській подібна до типології таких же фразеологічних одиниць в російській мові. Відмінність спостерігаємо лише на семантичному рівні. Це зумовлено культурно-національним потенціалом компаративних фразеологізмів. Подальше дослідження компаративних фразеологічних одиниць у порівняльному аспекті видається цікавим і перспективним, особливо якщо воно відбудуватиметься на матеріалі мов різних структур.

Література

- Алефіренко 1987: Алефіренко, М.Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. — Х. : Вища шк., 1987. — 135 с.
- Алефіренко 2010: Алефіренко, Н.Ф. Лингвокультурология [Текст] : Ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие / Н. Ф. Алефіренко. - Москва : Флинта : Наука, 2010. - 282, [1] с. : ил.
- БЭС 1998: Большой энциклопедический словарь : Содержит ок. 80000 ст. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Большая Рос. Энцикл., 1998. — 1454 с.
- Берков 1996: Берков, В.П. Компаративность. Семантика сравнения и типы ее выражения [Текст] / В.П. Берков // Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / ред. А.В. Бондарко. - СПб.: Наука, 1996. - С. 107-129
- БФСРЯ 2008: Большой фразеологический словарь русского языка [Текст] : значение, употребление, культурологический коммент. / [авт.-сост.: И. С. Брилева и др.]; отв. ред. В. Н. Телия. - 2-е изд., стер. - Москва : АСТ-ПРЕСС, [2008]. - 781,[1] с. - (Фундаментальные словари) (Словари XXI века)
- Вежбицкая 1988: Вежбицкая Анна. Сравнение – градация – метафора / Анна Вежбицкая // Метафора в языке и тексте. — М. : Наука, 1988. — С. 133-152
- Великий сучасний російсько-український українсько-російський словник фразеологізмів та сталих виразів [Текст] : / [авт.-уклад.: І. Г. Данилюк] . — Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. — 640 с.
- Верещагин 1980: Верещагин, Е.М. Лингвострановедческая теория слова [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М. : Рус. яз., 1980. — 320 с. : ил.
- Виноградов 2004: Виноградов, В.С. Перевод: общие и лексические вопросы [Текст] / В. В. Виноградов. — М.: Книжный дом, 2004. — 236 с.
- Мокиенко 1987: Мокиенко, В.М. Фразеология, текст и лингвострановедение [Текст] / В. М. Мокиенко // Лингвострановедение и текст. — М., 1987. — С. 168-177.
- Мокиенко 1989: Мокиенко, В.М. Славянская фразеология [Текст] / В.М. Мокиенко. — М. : Высш. шк., 1989. — 287 с.
- Мокиенко 1973: Мокиенко, В.М. Историческая фразеология: этнография или лингвистика? [Текст] / В. М. Мокренко // Вопросы языкознания. — 1973. — № 2. — С. 26 – 27.

Огольцев 1978: Огольцев, В.М. О семантическом центре устойчивого сравнения [Текст] / В. М. Огольцев // Семантико-грамматические характеристики фразеологизмов русского языка. – Л., 1978.— С.12-20

Орлова 1966: Орлова В. И. Фразеологические обороты со сравнительными союзами [Текст] / В. И. Орлова // Русский язык в школе. — 1966. — № 3. — С. 83 – 90

Ройзензон, Ройзензон 1967: Ройзензон Л. И., Ройзензон С. И. Некоторые соображения о сравнительном изучении фразеологии (на материале устойчивых компаративных оборотов восточных языков) [Текст] / Л. И. Ройзензон, С. И. Ройзензон // Вопросы фразеологии и грамматического строя языков. — Ташкент, 1967. — С. 110 – 114.

Сучасний фразеологічний словник української мови [Текст] : / [авт.-уклад.: А. П. Ярещенко, В. І. Бездітко, О. В. Козир та ін.] . — Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. — 640 с.

Телия 1966: Телия В. Н. Что такое фразеология [Текст] / В. Н. Телия. — М. : Наука, 1966. — 86 с.

Телия 1996: Телия, В.Н. Русская фразеология : Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты [Текст] / В. Н. Телия. — М. : Шк. Яз. рус. культуры, 1996. — 287 с. — (Язык. Семиотика. Культура)

В статье представлен сравнительный анализ компаративных фразеологических единиц в украинском и русском языках, определены особенности структуры фразеологических сравнений, семантическое наполнение их компонентов в каждом языке из заявленных, очерчены функциональные параметры, установлена типология фразеологических сравнений.

Ключевые слова: фразеологизмы, компаративные фразеологические единицы, сравнение.

The article presented the comparative analysis of the comparative phraseological units in the Ukrainian and the Russian languages. It also identified the features of phraseological comparisons structure, the semantic filling of their components in both these languages, outlined functional parameters, indicated typology of phraseological comparisons.

Keyword: phrases, comparative phraseological units, comparison.

Надійшла до редакції 29 вересня 2010 року.